

Förord

MATTIAS LUNDBERG

Konvergenser och divergenser – dessa analytiska termer rymmer fenomen och tendenser som är omvittnade i snart sagt alla kyrkosamfund och traditioner under de senaste femtio åren, och som säkerligen kommer att förändra gudstjänst- och kyrkoliv i nu oförutsägbara riktningar även i framtiden. Att konvergera är inom denna förståelseram något mer än att bara gå samman, eller sluta sig samman i kyrklig mening. Inom optiken har begreppet länge använts som beskrivning av när linser får ljusstrålar som annars diffuserats eller varit naturligt olikriktade att fokusera – konvergera – till ett nytt ljus med egenskaper helt annorlunda de hos de divergerande ljusstrålarna. Det konvergerande tillståndet sammanstrålar då ibland bara vid en punkt. Konvergensen har alltså inte nödvändigtvis ett gemensamt fortsatt förlopp, eftersom de olika riktningarna har sin utstakade riktning även efter fokuspunkten. Metaforen stämmer överförd till studier av gudstjänstlivet till eftertanke eftersom en upplevd konvergens på samma sätt i rit eller bruk kan vara lika avgränsad till tid och rum som det som tidigare åtskilt och separerat miljöer, traditioner och individer i liturgiskt hänseende. Det finns i och med detta inget som talar för att de konvergerande fenomen och tendenser som studeras i denna årgång av tidskriften kommer att finnas kvar i igenkännbar form ens om ett par decennier, vilket gör studierna här desto mer angelägna för nutid och framtid.

Att divergera är i analogi med ovanstående något mer än att bara splittras eller dras isär. Man kan säga att ordet i kyrkliga sam-

manhang har en mer positiv och precis innebörd än exempelvis skingring eller splittring. Betraktar man exempelvis kyrkans stora schism 1054 blir divergens ett belysande begrepp, inte minst för att ”splittring” eller ”klyvning” enbart beskriver brytpunkter, medan divergens pekar på de riktningar från, med och till vilka två linjer divergerar – avstånd efter klyvning blir större över tid, snarare än att de fixeras i brytningsögonblicket. Därmed kan begreppet ge större historisk och hermeneutisk precision, då man i efterhand kan peka på divergensens början redan innan den kunnat noteras, erkännas eller önskats av samtida aktörer. På samma sätt kan man förstå 1500-talets reformationer som divergenser utifrån givna punkter. Begreppet har där också fördelen att kunna peka på divergenser som direkt- och följdverkan på olika historiska plan. Som illustrativt exempel på sådana resonemang i teologiskt hänseende kan beaktas följande utsaga (med tidstypisk stark luthersk och svensk tendens) från den i stora upplagor spridda *Nordisk familjebok* (1887, band 11) under det omfattande uppslagsordet ”Nattvarden”: ”Både den romerska kyrkan och den grekisk-katolska hafva stannat vid den lära om nattvarden, som utbildade sig under medeltiden. Reformationskyrkorna deremot frångingo medeltidsläran om nattvarden och gingo tillbaka till den äldre tidens uppfattning. Kyrkofädernas åsikter divergerade emellertid, såsom redan är påpekadt, och reformatorernas uppfattning blef därför också olika.” Oavsett resonemangets historiskt-teologiska bäring och riktighet idag framgår här möjligheten att betrakta kyrklig divergens på olika historiska och organisatoriska plan samtidigt. Det hör närmast till den kyrkliga divergensens natur att den kan noteras först i efterhand.

Hur studeras då de två observerade fenomenen på liturgikens, kyrkokonstens, kyrkomusikens och homiletikens områden i Sverige? Begreppet konvergens har av samtida diskurser att döma antagit positiva semantiska övertoner under senare år. Vad skiljer konvergens från ett samgående av mer allmän art? Några svenska exempel på samfundsbildningar kan nämnas som möjligen belysande vad gäller rent konkret organisatorisk konvergens. De två

sammanslagningssamfunden Equmeniakyrkan respektive Evangeliska frikyrkan kan sägas bygga på konvergenser utifrån ett läge av tidigare liturgiska och praktiskt-teologiska divergenser. Equmenia har exempelvis byggts på tre samfund från olika grenar på det historiskt divergerande kyrkotrådet: en baptistisk, en metodistisk och en luthersk-pietistisk kyrkotradition. Dessa har konvergerat av olika skäl med påföljden att de nu möjligen står närmare varandra än de systersamfund de tidigare divergerat från. Detta samfund kan sedan – som motsvarighet till divergensen på två historiska nivåer, enligt Nordisk familjebok ovan – ingå nya konvergenta allianser på internationellt plan. Trots de formella och organisatoriska överbyggnaderna är det sannolikt att spår av de konvergerande gudstjänstpraktikerna kan avläsas som en divergerande kraft inom ett sådant samfund, vilket berörs i ett av kapitlen i årsboken. Den världsvida katolska kyrkan har ofta rymt inre divergenser med djupa historiska rötter. Detta kan avläsas utifrån de koncilier som fått stor betydelse för mässafrasen, bland vilka två mycket avgörande får räknas det tridentinska 1545–1563 (med den mässafras som var allmänt gällande mellan 1570 och 1962) och det Andra Vatikankonciliet 1962–1965 (med de förändringar i mässafrasen som påbjöds i mässafrasen av 1962 och senare). Bägge koncilierna ligger historiskt korsade över varandra, snarare än i succession efter varandra, vilket intygas i en annan artikel i årsboken.

Divergens och konvergens kastar som begrepp inte bara ljus över kyrkobilddningar och gudstjänstordningar inom en kyrkoriktning, utan i vår tid i hög grad över liturgisk praxis över samfundsgränser. Om detta handlar flera av bidragen i årets årsbok. Hedvig Brander Jonsson beskriver i sin studie hur östkyrkans ikoner under 1900-talet kom att accepteras, adapteras och kanske till och med (med ett i vår tid laddat värdebegrepp) approprieras i Svenska kyrkan. Här visar Brander också hur konvergens kan spela en roll i skärningspunkten mellan gudstjänstliv i praxis, konstnärliga intressen och på vissa plan i den stora och vida ekumeniska förståelsen av ”den andre” i världens kyrkor. Johannes Zeiler studerar ett aktuellt

fall av liturgisk-ekumenisk konvergens, nämligen de så kallade ”ökenmässor” som firats ibland annat Svenska kyrkans regi, med medverkande aktörer från andra samfund, såväl från de äldre ortodoxa och katolska kyrkofamiljerna som från svensk frikyrklighet. Aktörer i den senare traditionen har på ett historiskt överraskande sätt under de senaste decennierna närmast sig östkyrklig teologi och liturgi i vad som idag ibland kallas ”receptive ecumenism”. Hos Zeiler ställs frågor om huruvida konvergens i riktning mot olika kyrkotraditioner kan hamna i motsättning till enhet genom hot om inre divergens i ett stort episkopalt samfund som Svenska kyrkan. I ett försök till enhetskyrka med stiftstillsyn och centralt antagen kyrkohandbok kan Ökenmässan innebära en utmaning för enheten, samtidigt som den syftar till att vinna just en enhet över traditionella gränser rörande kyrkosyn och gudstjänstbruk.

Musiken i svensk frikyrklighet har sedan 1800-talets slut präglats av internationella och kyrkoöverskridande impulser och praktiker. Trots detta har under 1900-talet olika svenska församlingsövergripande traditioner utkristalliserats. De senare, i form av olika lovsångsrepertoarer, kör- och ensembleverksamheter samt den inomkyrkliga förståelsen av dessas innebörd och betydelse genomgår för närvarande nya förändringar, vilka blir föremål för en artikel av Leander Franke. Franke studerar utifrån ett rikt material av musikutgivning, debatter och delvis intervjumaterial hur de kyrkomusikaliska förändringsprocesserna sett ut i både divergerande och konvergerande hänseenden.

Cirka sextio år efter det ovan nämnda Andra Vatikanconciliet står det klart att både konciliets beslut och uttolkningarna av dessamma har haft betydande liturgisk påverkan även inom Svenska kyrkan, såväl centralt som inom olika rörelser och kyrkotraditioner i samfundet. Sven-Erik Brodd analyserar såväl liturgiska dokument som intern kyrkocodebatt och visar i studien att uttolkningen av konciliets innebörd och konsekvenser utanför romersk-katolska kyrkan knappast uppvisar den enighet som många möjligen hade förväntat sig.

En etymologisk parallell till ”konvergera” (*convergere*: att vika av

i riktning mot något) är ”konvertera” (*convertere*: att vika sig i riktning mot något). Det senare begreppet används idag oftast på individnivå, men i en kyrklig och kollektiv förståelse har det sjungits fram i västkyrkans liturgi genom bland annat Jeremiae klagovisor: ”Ierusalem, convertere ad Dominum Deum tuum” (”Jerusalem, omvänd dig till din Gud, din Herre”), bland annat i sättningar av Pierre de la Rue, Thomas Tallis och Thomas Luis de Vittoria. Detta samspel mellan kyrkors och individers böjning mot och vikning till (”vergo” och ”verto”) en given punkt kan belysas genom studiet av svenska konvertiter till den romersk-katolska kyrkan i ljuset av de olika mässordningar som samsas inom den världsvida katolska kyrkan (tridentinska mässan, *Missale Romanum* av 1962, respektive nyare mässordningar efter Andra Vatikankonciliet). Frågan har aktualiserats av påve Franciskus uttalanden om de olika ordningarnas firande, vilket i olika uttolkning fått konsekvenser rörande central och lokal auktoritet över gudstjänstfirandet, så även i Sverige. Dessa implikationer och konsekvenser studeras av Yvonne Maria Werner, med perspektiv rörande genus, nationalitet och kulturella faktorer bland svenska konvertiter till romersk-katolska kyrkan.

Konvergenser och divergenser i svenskt gudstjänstliv är i år alltså även konvergenser och divergenser i *Svenskt gudstjänstliv*. Tidskriften med denna titel vinnlägger sig sedan ett antal år om att vetenskapligt behandla svenskt gudstjänstliv i hela dess samfundsmässiga, språkliga och kyrkofamiljsmässiga bredd, även om ett speciellt fokus på Svenska kyrkan av historiska och forskningsmässiga skäl ofta kan skönjas i de temata tidskriften behandlar. I arbetet med 2023 års volym har huvudredaktören haft stor hjälp av den mindre redaktionsgrupp som samarbetat med volymen. Denna har förutom undertecknad bestått av Sune Fahlgren (som enligt redaktörens minnesbild var den som för ett antal år sedan först föreslog årets tema), Anna Minara Ciardi och Thomas Arentzen. Till dem och till de fackgranskare, som bedömt och genom synpunkter förbättrat inkomna artiklar, framförs härmed ett stort tack. Senare års volymer har inte haft en fast avdelning för minnesnotiser över hädangångna forskare inom årsbokens områden, och har inte heller

fortsättningsvis ambitionen att heltäckande uppta sådana. Dock uppmärksammas i årets upplaga tre synnerligen viktiga forskare i Norden, avlidna sedan tidpunkten för förra årsbokens utgivande: Lars Eckerdal, Karl-Johan ”Jocke” Hansson och Ragnar Holte. Deras viktiga insatser förtjänar att uppmärksammas och banar väg för nya generationer forskare inom områdena liturgik, homiletik, kyrkomusik och kyrkokonst.